

monologues, reflections; as well as indirect pictorial and expressive characteristics – impression assessments of some characters by others, injection of synonymous paths, etc.

Thus, the characters of I. Ohienko and M. Starytsky are characters that embody the features of that time, not only taking an active part in the historical process, but also assessing the events that take place according to their views of the world. They are directly related to the attributes of the past, not only characterized by them, but also illuminate them themselves, giving them a vital credibility.

Key words: historical figure, historical and literary work, portraiture, hetman, public figure, Ivan Mazepa, Bohdan Khmelnytsky.

Отримано: 28.10.2020 р.

УДК 8.9.37

DOI: 10.32626/2309-7086.2020-17-2.201-211

Лариса Рева

ORCID 0000-0002-6623-362x

кандидат філологічних наук

Національна академія наук вищої освіти України

ТРАНСФОРМАЦІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ І. ОГІЄНКА: ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА ТА ТРАДИЦІЇ СТАРОДРУКОВАНИХ КНИГ

У статті, опираючись на досвід української книгознавчої науки, ми прагнули проаналізувати нетлінні скарби друкованого фонду кирилических видань Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. Не лише екскурсійно представляючи книги, а й наполягаючи на тому, що актуальним завданням є факт, що книги, які прийнято вважати культовими, перейшли, врешті, межу храмів, і потрапили до шкільних програм. Опіраючись на досвід українських книгознавців, зокрема, на доробок вченого-енциклопедиста І. Огієнка, ми представили фонди стародрукованої книги Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. Століття потому вчений у книзі «Історія українського друкарства» (Львів, 1925) зібрав і систематизував величезний джерельний матеріал, плануючи в подальшому багатомне видання, де представлено було б історію української книги XV–XVIII століть, опис стародруків, альбом фотографій їх титульних аркушів, мистецьких оздоб тощо, хрестоматійні матеріали з історії українського книгознавства, зміст давніх книг, техніку їх друку, історію гравюри, цензури тощо. Тобто, спектр дослідження планувався бути різноплановим. Однак цим задумам ученого не судилося здійснитися. І на сьогодні поставлені І.І. Огієнком завдання не реалізовані в повній мірі так, як він хотів. Частково підіймали цей пласт С. Маслово, П. Попов, І. Свенціцький, інші вчені, окремі колективи книгозбірень, однак їхні напрацювання все ж мали характер звуженого кола досліджень. Широкий загальний пізнавав стару українську книгу принагідно, її тексти здебільшого використовувалися у храмах, тобто в культовому плані. До шкільних програм книга не доходила. Ми підняли усі стародруковані книги Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого, розповіли про друкарні, авторів, призначення, і дуже сподіваємося, що, врешті, стара книга увійде до загальноосвітньої школи і посіде достойне місце у навчальному процесі. Інакше й надалі молодь буде недостатньо освіченою, не знатиме свого коріння, звичаїв та обрядів.

Ключові слова: стародруки, друкарні, Біблія, Апостол, Трєбник, Євангеліє.

Подібними дослідженнями у царині книгознавства займалися багато вчених. Імперські режими політично, економічно, соціально і психологічно формували й підтримували комплекс культурної неповноцінності української на-

ції, – відзначав І.М. Дзюба. – Нині вперше в новітню добу світової історії українська нація повинна була б мати можливість показати справжню міру своєї культуротвірної продуктивності [6, с. 15].

Саме українські кириличні видання є одними з перших свідчень високої освіченості, культури, ідейно-духовної сили української нації, духовно-моральних її ідеалів. Вони є важливою ланкою в системі західно-європейських цінностей. Давні друкарні були, власне, культурно-освітніми установами, котрі не багато дбали про зиски, а на перше місце все ставили духовну освіту народно. Особливо це треба сказати про Києво-Печерську Лаврську друкарню: увесь час свого давнього життя (1616-1720) була вона наби Академією, що гуртувала круг себе кращих письменників та вчених свого часу.

За допомогою передмов, посьвят, післямов, які були в своїй більшості глибокими богословськими трактатами, кириличні видання розповсюджували серед народу знання, філософські роздуми про призначення людини на землі, повчання. Особливе значення мали передмови діячів гуманістичного світогляду, зокрема, Петра Могили, Тараса Земки, Захарії Копистенського та ін., які не втратили свого виховного впливу і в наші дні. Вони закладали міцне підґрунтя і для виховання у нашого народу національної гідності, патріотизму, високих моральних і етичних засад. Часом це найцінніші матеріали для вивчення історії, літератури, мистецтва.

Історію української стародрукованої книги досліджував М.О. Максимович, який першим подав цілісну історію національного друкарства. В роботі «Книжная старина южнорусская» [14, с. 661-716] він познайомив читачів із початком книгодрукування кирилівським шрифтом, дав огляд діяльності всіх давніх на той час українських друкарень та представив списки виданих ними книг, що досить повно подавали зведення українських стародруків від початку книгодрукування в Україні до 1800 р. включно.

Важливою була роль у вивченні та бібліографуванні українських кирилических стародруків Я.Ф. Головацького [7, №3, 96 с.], І.Я. Франка [34, Т.89, Кн.3, с. 35-45; т. 40, 558 с.], Б.Д. Грінченка [4, 34 с.], С.Т. Голубева [3, 80 с.], Ф.І. Тітова [33, 546 с.], І.С. Свенціцького [31, 85 с.; 214 с.], М.С. Грушевського [5, 352 с.; Т.6: Кн.І-2], С.І. Маслова [15, 80 с.], П.М. Попова [19, 35 с.], Ф.П. Максименка [10, 127 с.]. Значний внесок у дослідження національної стародрукованої книги зробили також М.С. Возняк [2, 696 с.], І.П. Крип'якевич [12, № 7-8, с. 157-166], О.І. Білецький [1, Т.І, 528 с.], Я.П. Запаско [8, 308 с.; 200 с., іл.], Я.Д. Ісаєвич [9, с. 54-68 ; 248 с.]та ін.

Одним із найавторитетніших учених у галузі книгознавства був Іван Іванович Огієнко (1882, м. Брусилів, тепер смт Коростишівського р-ну Житомирської обл. – 29.03.1972, м. Вінніпег, Канада), український мовознавець, історик Церкви, державний, церковний і культурно-освітній діяч, професор (з 1917) Київського університету, ординарний професор і ректор (1918-1920) Українського університету в Кам'янці-Подільському, міністр освіти (1918) та міністр віросповідань (1919-1921) в уряді УНР, професор Варшавського університету (1926-1932), видавець і редактор часописів «Рідна мова» (1933-1939), «Наша культура» (1935-1937), 1940 рукоположений у сан архієпископа Холмського і Підляського УАПЦ під іменем Іларіон, з 1943 – митрополит, а з 1963 р. – блаженніший, з 1947 – в Канаді, видавець і редактор журналів «Слово істини» (1947-1951), «Наша культура» (1951-1953), «Віра й культура» (1953-1967), у своїх дослідженнях спирався на психологічну теорію О. Потебні про утворення й сприймання слова, а також теорію про роль мови в пізнанні зовнішнього світу, про її зв'язок з психологією, культурою народу. Саме його перу належить фундамен-

тальна праця «Історія українського друкарства» (Львів, 1925, перевид К., 1994), де подано та бібліографічно оформлено друкарську картину в Україні – від краківського міщанина Ш. Фіоля XV ст., (який опікувався друкуванням богослужбових книг для українського населення), львівської друкарні І. Федорова – до українських друкарень XVIII ст.

Український книгознавець Я. Ісаєвич, член міжнародної редколегії «Зведеного каталогу з опису стародрукованих видань кириличного і глаголичного шрифтів», продовжив дослідити над старою українською книгою, видавши 2002 р. знакову «Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми», де йдеться про першопочатки інформаційних революцій, роль раннього книговидання і друкарства у контексті культурного життя України.

Свого часу було ініційовано Програму створення національного бібліографічного репертуару, згідно якої наукові бібліотеки та інші організації України, причетні до цієї справи, активізували свою діяльність у вивченні та описі кирилических стародруків. Це знайшло своє відображення у появі каталогів, наукових описів окремих збірок кирилических друків бібліотек, музеїв, друкарень, приватних колекцій тощо, а також узагальнених наукових праць, статей, акценти в яких змістилися в коло історичних, літературознавчих, текстологічних, мистецтвознавчих, мовознавчих досліджень. У руслі цих напрацювань було видано каталоги кирилических стародруків, які є в зібранні Львівської наукової бібліотеки НАН України ім. В. Стефаніка, Державної історичної бібліотеки нашої держави, музеїв, історико-культурних заповідників тощо [32, 80 с.].

У нашій розвідці ми прагнули ознайомити загал із наповненням фондів кирилических друків Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого. А за мету дослідження висуваємо завдання увести книги, які прийнято вважати культурними, до шкільних програм, оскільки українство тисячоліттями живе за канонічними законами, календарем, обрядами тощо. Давні письменники-проповідники Л. Баранович, Д. Туптало, К. Транквіліон Ставровещкий та інші мають посісти повноцінне місце в шкільних програмах як яскраві представники вітчизняної культури, а їхні твори вивчатися в курсах історії української літератури XVII ст. Отже, на сьогодні школа не лише збуднює освіту, а й применшує роль давньої літератури.

Отже, гордістю Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого є знаменита Острозька Біблія (1581) – перше повне видання Біблії з усіма канонічними книгами старослов'янською мовою. Відомо, що її виданням опікувався князь К. Острозький. Не лише коштами допомагав появі фоліанту, а й написав до неї вступне слово, у якому виклав мету видання, бо «бачив Церкву Христову... яку звідусіль топтали її противники – вороги..., пожирали її без милосердя».

І, якщо князь Острозький дав матеріальні засоби для друкування, то «творцем» її був не він і не І. Федоров, а той гурток освічених українців, що зібрався навколо князя і працював під його економічним та політичним патронатом... Вони стояли у центрі творчої роботи над перекладом і друкуванням Біблії й надали її графічному й мовному змістові, замість церковнослов'янської, цивільно-українську графічну форму [11, с. 17].

Опісля вступного слова князя видруковано було два віршові твори Г. Смотрицького – на герб князя Костянтина Острозького, римованими силлабічними віршами, які названо «дворядковим согласієм», що є першими відомими у наш час творами геральдичної поезії, і передмовою до «всього чина православного читателя». В передмові письменник говорить про обставини, в яких довелося працювати над Біблією («время люто и плача достойно»). Він порівнює К. Острозького з Володимиром Святославовичем та Ярославом Мудрим,

підкреслюючи просвітительську діяльність князя. У кінці книги – друкований знак друкаря Івана Федорова.

«Острозька Біблія» була дійсним дарунком православної Церкві, бо це видання «творило другу, далеко важнішу епоху в історії слов'янського біблійного тексту». Та попри своє релігійне призначення «Острозька Біблія» була великою науковою працею. Острозькі видавці старанно переглянули й виправили копії книги, вибрали найкращий текст, перевірили давній переклад у порівнянні із грецьким оригіналом, усували пізніші вставки, навели лад в поділі на книги, виправляли помилки у власних іменах [2, кн. 1, с. 345].

Герасим Данилович Смотрицький народився в шляхетській сім'ї на Поділлі, був до 1576 р. міським писарем у Кам'янець-Подільському. Потім перейшов до Острога, де став першим ректором знаменитої Острозької школи, вихованцями якої були Мелетій Смотрицький, гетьман Петро Сагайдачний... Гурток Острозький сприяв розвитку друкарства в Україні. Г. Смотрицький писав прозові і віршовані твори, брав діяльну участь у виданні Острозької Біблії [22, Т. 2, с. 189-199].

У фондах Бібліотеки є ще один витвір Острозької друкарні – «Маргарит» (1595 р.). Маргарит – (із грец. – перли) – збірник проповідей, приписуваних Іоанну Златоустому.

У фондах Національної бібліотеки України ім. Ярослава Мудрого є продукція друкарні Києво-Печерської лаври. Це – «Патерик Печерський» (Києво-Печерська лавра, 1799), «Службеник» (Києво-Печерська лавра, 1818, [б.м.], 1819) та ін., а також книги письменника, церковного та культурно-освітнього діяча Туптала (Тупталенка) Дмитра (Ростовського) (1651-1709): «Книга житий во святых» [Б.м.], 1695, а також «Летопись иже во святых... от начала миробытия до рождества Христова», 1824 [30, Вип. 21, ч. 2, с. 185-206].

Києво-Печерська друкарня виникла на базі Києво-Печерського монастиря – Лаври, осередку літописання та життійної літератури. У XII ст. його роль, завдяки зусиллям літописців та письменників – Нестора (автора «Повістей Временних літ»), Никона, Феодосія Печерського, помітно зросла. 1615 р. за участю архимандрита Єлисея Плетенецького у Лаврі засновано друкарню, діяльність якої почалася з видрукування «Часослова» (1616), що виконував функції посібника з читання та письма. «Саме з Києво-Печерською лаврою, з київським гуртком учених пов'язане виникнення ідеї Києва як другого Іерусалима». Наступником Є. Плетенецького став З. Копистенський. У Печерській друкарні зберігали «традицію – служити своєму народові, бути національним у своїх виданнях, ось чому так часто в тодішніх друках подається на берегах книжки переклад трудних церковно-слов'янських слів на українську мову», – зазначав проф. І. Огієнко [16, с. 264].

«Патерик Печерський» було складено у XIII ст. Це – пам'ятка оригінальної літератури, збірка релігійного та іншого змісту оповідань про Києво-Печерський монастир, його будівельників, живописців, святих отців. В оповіданнях «Патерика» багато реалістичних деталей, які характеризують побут та звичаї в монастирі, життя Києва того часу [28, с. 43-46; 29, с. 56-59].

Кілька слів про Дмитра Туптала. Народився він у с. Макарів на Київщині в родині сотника. Освіту здобув у Києво-Могилянській колегії, по закінченні якої пострився в ченці Києво-Кирилівського монастиря. Його наставником був видатний релігійний діяч і мислитель, письменник І. Галятовський. Багато подорожував і певний час жив у Білорусі та Росії. У кінці 1683 р. Д. Туптало оселився в Києво-Печерській Лаврі, де розпочав майже 20-річну роботу над упорядкуванням збірки книг про життя святих «Четьї-Мінеї», яка стала фундаментальним твором і найвидатнішим витвором української агіографії XVII-XVIII ст.

У другій половині XVII російські патріархи роблять спроби поставити під свій контроль українське книгодрукування. Коли в 1689 р. у Києві вийшов I-ий том «Четій-Міней» Д. Туптала, російський патріарх Йоаким писав: «Треба було, списавши, прислати до нас свій рукопис, і там той ваш перепис у царському місті Москві, соборно освідчивши, виправити, коли щось десь знайдеться достойне виправлення, і тоді, за розглядом і судженням соборним, дати нам, і благословення, щоб друкарським тисненням видати... А потім, коли вам які книги, малі чи великі, новостворені доведеться друкувати, спершу до нас, святійшого патріарха, оголосивши і написавши, присилати, і ми, роздивившись, і благословення подамо на таке, а не оголосивши і до нас спершу не приславши, аж няк вам не дерзати таких новоскладених книг друкувати, бо покарані будете заборону, як переступники, і під неї потрапите» [16, с. 264]. Патріарх заборонив ряд українських книг, серед яких і знамениту працю Д. Туптала «Життя святих».

У 1702 р. Д. Туптала призначено митрополитом Ростовським. Тут він розгорнув велику релігійну просвітницьку діяльність, заснувавши школу за зразком Київської колегії, в якій викладали грецьку, латинську мови, та шкільний театр, для якого писав драми.

Творча спадщина Д. Туптала надзвичайно багатогранна: спрямовані проти старообрядництва численні проповіді, полемічні твори, що засуджують розкол у вірі, літопис від початку світового буття до Різдва Христового, каталог київських митрополитів, «Діаріум», драматичні твори, серед яких найвідомішою є «Різдв'яна драма». Перший друкований твір Д. Туптала – «Руно орошене» (1680) – збірник про чудеса від Богородиці, Чернігівського Троїцько-Іллінського монастиря (до 1702 р. вийшло сім видань) [24, с. 148-151].

Духовна, науково-просвітницька, культурологічна діяльність Д. Туптала сприяла розвитку науки й культури в Україні, піднесенню освіти не тільки духовенства, а й усього народу.

Кілька книг у фондах бібліотеки виробництва Львівського Ставропігійського братства – «Октоїх» (1644); «Требник» (1645;1682;1695).

Львівське Ставропігійське братство – одне з найбільших культурних осередків України. Перша згадка про нього датується 1439 р. Тут знайшли застосування своїм силам князі Острозькі, Вишневецькі, Ружинські та ін., друкарі Михайло Сльозка, Памва Беринда, Іван Кунонович, Йосип Кирилович, гравери Андрій Скульський, Дмитро Кульчицький, Семен та його син Василь Ставницькі, Степан Половецький та ін. Відомо також, що після 1570 і до своєї смерті тут працював Іван Федоров.

У Львівській братській школі, яка була заснована 1585 р., працювали визначні письменники і вчені: Арсеній Еласовський (перший її ректор), Стефан Зизаній, Лаврентій Зизаній, Йов Борецький. Тут вивчалися церковнослов'янська, грецька мови, граматики, риторика, поезика. Видання друкарні (вона існувала впродовж до 1788 р.), заснованої 1585 р. на базі друкарського устаткування І. Федорова, розходилися не лише Галичиною, а й далеко за її межами: Волині, Поділлі, Київщині, по інших православних державах – Білорусі, Росії, Молдові, Болгарії, Сербії. Окрім церковної, друкарня видавала невелику кількість навчальної, а також світської літератури [20, с. 142-145].

«Октоїх» – (від грец. – «окто» – вісім, «ехос» – голос), тобто – «Восьмигласник» – богослужбова книга православної церкви, яка містить чинопослідування церковних служб (вечірні, повечірні, утренні, літургії для шести буденних днів тижня, а для недільних днів, окрім того, малої вечірньої і полуночичі. Піснеспіви цих служб за способом співу поділяються на вісім гласів (наспівів), кожен із яких уживається протягом однієї седмиці (тижня) і звідси – назва кни-

ги. Усі мелодії піснеспівів написані знаменитими київськими розспівами. Іоанн Дамаскин першим виклав давнє «восьмиголосся» в струнній музичній системі.

«Требник» – богослужбова книга у православному світі, яка містить молитви до всіх трєб («треба» – релігійний обряд, здійснюваний священнослужителями на проханнє віруючих. «Требник», які присписується таємнича благодатна сила, включає в себе молитви і ритуальні дії, що чиняться у певному порядку. До «Требника» відносяться чини літургії, таїнств, поховань, а також спеціальні відправи на різні випадки (наприклад, молебні з приводу посухи тощо), і виклад порядку їх здійснення.

«Служебник» (грец. «літургіарі») – основна богослужбова книга православної церкви, в якій вміщені тексти релігійних відправ на кожен день, порядок їх проведення, церковний календар (місяцеслів).

«Псалтир» – збірник із 150 піснеспівів, від єврейської – похвальні пісні. Невідомо, коли і ким «Псалтир» оформлений як єдина книга, хто упорядкував у ньому псалми в наявному порядку. Псалми написані від першої особи при звертанні до Бога, з любов'ю й покiрністю до нього. Слов'янською мовою вперше перекладені Кирилом та Мефодієм. В Україні на «Псалтирі» навчалися грамоті в школах. Богослови рекомендують самостійно читати цю книгу як душеспасительну [21, Вип. XX, с. 249-259].

Одна книга у фондi Почаївської друкарні – «Апостол толковий» (1784). Засновником друкарства у Почаєві був славний Кирило Транквіліон Ставровецький (?-1646), який видрукував знамениту свою працю «Зерцало богословія» (1618), збірку казань «Євангеліє Учительне» (1619) та морально-релігійні повчання «Перло многоценнос» (1646).

«Апостол толковий» представлений у фондах і друкарнею м. Царгорода (1856). Царгород – колишня назва Стамбула (Туреччина). Разом із християнством Україна підпала під візантійські впливи – культуру та мистецтво.

З білоруського книгодрукування (м. Кутейн) наявна книга «Діоптра» (1651). Київський друкар Спиридон Соболев переніс до Кутейнського монастиря із Києва свою друкарню, яка проіснувала до 1655 року, а потім її було перенесено до Росії – до Іверського Новгородського монастиря.

«Діоптра» – збірка прозових і поетичних текстів, яку видав Віталій 1612 року в м. Єв'є (поблизу Вільнюса).

Кілька книг, наявних у Бібліотеці – видання московських друкарень. Це, як правило, передруки з інших видань.

Екскурс стародрукованими фондами унаочнює багатющу культуру України, є здобутком тисячолітнього розвитку українського народу: все, що витворено – плід розуму і рук людського генія.

Переконані, що подальший розвиток держави неможливий без опертя на молоді національні кадри з високою духовністю, що продовжували б традиції попередніх поколінь. Як писав І. Огієнко – «у який бік не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український» [17, с. 5].

Необхідність пізнання нації, народу можливе лише через його культуру, літературу, усну народну творчість, що відзначаються багатівковою спадкоємністю та цілісністю, а їх першоджерело – світовим рівнем... Аналіз досліджень історії давньої літератури надзвичайно глибокий. Коли порівняти нашу стародавню словесність із сучасним їй станом словесності у західних народів, то, звичайно, жоден із них не матиме переваги перед нами; принаймні нам нічого не відомо в XI і XII ст. такого західноєвропейськими мовами, що переважало б літописання Нестора, «Слова» Кирила Туровського і «Пісню о полку Ігоревім» [13, Кн. I, с. 95].

Останні десятиліття минулого віку позначені інтересом до пам'яток давньої української літератури, що є закономірним явищем, оскільки без пізнання цієї безцінної спадщини ми не зможемо збагнути своєї духовності, її суперечності та велич.

Відомий книгознавець, мистецтвознавець Я. Запаско стверджував: «Мас глибокий зміст думка про те, що давні витвори мистецтва, писемності є не просто об'єктами досліджень або замилювання, в них зберігається генетичний код народу, вони продовжують брати участь у його житті і впливають на нього» [8, с. 9]. Це твердження тим більше слушне – адже ж не постала нова українська література сама по собі, а зберегла свою самобутність завдяки тим таємничим і незвіданим процесам, які несуть у собі пам'ятки – незалежно від того: рукописні чи друковані, і це дає ключ для розуміння розвитку і пізнання вже пізнішої літератури. Духовні джерела народу – невичерпні.

Усе в житті у нас починається із книги Буття, основи якої закладені в мораль громадянина, знання цих законів має бути обов'язковим. Вивчення української кириличної стародрукованої книги репрезентує початковий і найважливіший період розвитку нашого письменства – його фундамент [18, с. 3], що дасть можливість заповнити прогалини в історії української літератури – невід'ємної частини всесвітньої. Саме в такому ракурсі шкільна освіта має розглядати українську давню книгу, а не зводити її роль та функції лише до церковного вжитку.

Кирилична книга – берег, до якого ведуть усі дороги літератури. Це – наші витoki, тисячолітня історія народу. Візантійські та інші запозичення, впливи і т.ін., безперечно, мали свої місця, як і те, що література кирилицею здебільшого була перекладною, в основному, з грецької. Це зрозуміло, адже жодна країна світу не розвивалася ізольовано, а переймала все краще, що створювало людство. Перш ніж побачити світ, кожна книга, щоб знайти свого читача, старанно опрацьовувалася, «підганялася» під українця, містила авторські передмови та післямови – у своїй більшості філософські трактати. Та й самі тексти не були точними перекладами, вони перероблялися, доповнювалися й переінакшувалися (книги Балабанівських друків чи Києво-Печерської лаври тощо) [23, Вип. 21, ч. 2, с. 309-326; 26, с. 23-27; 27, с. 84-86].

Шкільна програма, на нашу думку, повинна внести до хрестоматій перлини давньої літератури – з кириличних видань, оскільки кожен пересічний українець живе за законами, встановленими його пращурами: свята, розписані у богослужбових збірниках, постування тощо. «Народ український творив свої звичаї, як от – родини, христини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя... у нас був навіть свій коліндар, і рік наш не припадав до московського» [16, с. 264].

Таким чином, як висновок, наука і освіта, від стану розвитку яких залежить підготовка сучасних молодих висококваліфікованих кадрів, великих патріотів нашої держави, – важливі чинники соціальних перетворень, що впливають на розвиток суспільства. Кожна бібліотека за допомогою своєї системи наукового інформаційно-бібліографічного апарату має сприяти забезпеченню інформаційних потреб фахівців у галузі – психолого-педагогічної науки та освіти в Україні, забезпеченню навчально-виховного процесу. У перспективах подальшого дослідження диференційований підхід до студіювання та популяризації кириличних книг необхідний, оскільки має сприяти вихованню всебічно грамотної та духовно збагаченої особистості, що було втрачено за радянської доби.

Для вчителів у бібліотеці працюють каталоги з рубриками: культура; наука; освіта. Філологічні науки. Методика викладання літератури (української; зарубіжної); мовознавства; фольклор Європи; фольклор України. Філологічні нау-

ки. Художня література. Навіть доскіпливий читач зможе знайти у фондах національної скарбниці те, що раніше знаходилося в спецсховищах (книги І. Огієнка, О. Огоновського, М. Возняка, С. Єфремова — як в оригіналах, так і в першодруках).

Отже, за висновки може правити те, що книги стародрукованої кириличної літератури мають перетнути кордони Церкви, а тексти Біблії, Євангелія, анфологонів, требників та інших книг повинні вивчатися в школах. Необхідно переглянути курси історії української літератури XIV- XVIII ст., починаючи із друків Ш. Фіоля, краківського міщанина, який видавав свої книги для українського населення. Розробляючи програми освітянам варто акцентуватися на вивченні не лише творів, а й життєписів письменників, також представляти у підручниках світліни титульних аркушів книг. Надзвичайно важливою є наукова бібліографія про стародруки. Переконана, що такі заходи не лише стануть просвітницькими, а й заохочувальними, оскільки діти мають знати свою культуру, історію, літературу, фольклор.

Список використаних джерел і літератури:

1. Білецький О.І. Зібрання праць: У 5 т. Т. I. Давня українська і давня російська література. Київ: Наук, думка, 1965. 528 с.
2. Возняк М. Історія української літератури: у 2 кн., Кн. 1. 2-е вид. випр. Львів, 1992. С. 345.
3. Голубев С.Т. Библиографические замечания о некоторых старопечаных церковно-славянских книгах преимущественно конца XVI и XVII столетий. Киев: Тип. Еремеева С.Т., 1876. 80 с.
4. Грінченко Б.Д. Про книги. Як їх вигадано друкувати. Київ, 1908; Грінченко Б.Д. Братства і просвітна справа на Україні за польського панування до Б. Хмельницького. Черкаси: Друк. Раздольського К.Д., 1917. 34 с.
5. Грушевський М.С. Історія української літератури: в 6 т. Т. 5. Кн. 2: Перше Відродження: 1580-1610. Київ: Либідь, 1995, 352 с.; Грушевський М.С. Історія української літератури. Т. 6. Кн. 1-2: Літературний і культурно-національний рух першої половини XVII ст. Київ: Либідь, 1996.
6. Дзюба І. Чи немає і нашої вини. *Слово і час*. 1996. №1. С. 15.
7. Дополнение к очерку славяно-русской библиографии В.М. Ундольского, содержащего книги и статьи, пропущенные в первом выпуске хронологического указателя славяно-русских книг церковной печати с1491 по 1864 г., в особенности же перечень галицко-русских изданий церковной печати. Прилож. к XXIV тому Записок Имп. АН. 1874. №3. 96 с.
8. Запаско Я.П. Мистецтво книги на Україні в XII-XVIII ст. Львів: Вид-во львів. ун-ту, 1971. 308 с.; Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга. Львів, 1995. С.9; Запаско Я.П., Ісаєвич Я.Д. Видання Івана Федорова. Львів: Вища шк., 1983. 200 с.: іл.
9. Ісаєвич Я.Д. Львовский Апостол Ивана Федорова 1574-года. По материалам львовских книгохранилищ. *Книга: Исследования и материалы*. М., 1964. С. 54-68; Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст. Київ: Наук, думка, 1966. 248 с.
10. Кириличні стародруки українських друкарень, що зберігаються у львівських збірках: 1574-1800: Зведений каталог / уклад: Ф.П. Максименко. Львів: Вища шк., 1975, 127 с.
11. Клименко П. Графіка шрифту в Острозькій Біблії. Київ, 1925. С. 17.
12. Крип'якевич І.П. Каталог бібліотеки Львівської ставропігії з 1619 р. *Укр. книга*. 1937. №7-8. С. 157-166.
13. Максимович М. История древней русской словесности. Киев, 1839. Кн. 1. С. 95.
14. Максимович М.А. Собрание сочинений: Т. III: Языкознание. История словесности. Киев, 1880. С. 661-716.

15. Маслов С.І. Українська друкована книга XVI-XVIII в. Київ, 1925. 80 с.
16. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ, 1994. С. 264.
17. Огієнко І. Українська культура. Київ, 1991. С. 5.
18. Полек В. Історія української літератури X-XVIII ст.: навч. посібник. Київ, 1994. С. 3.
19. Попов П.М. Початковий період книгодрукування у слов'ян. Київ: Вид-во АН УРСР, 1958, 35 с.
20. Рева Л. Анфологіони друкарні Львівського Ставропігійського братства. *Пам'ять століть*. 1997. №4. С. 142-145.
21. Рева Л. Безцінна спадщина: Слов'янські першо- та стародруки у вихованні високодуховної особистості. *Актуальні проблеми слов'янської філології: міжвузівський збірник наук. статей / відп. ред. В.А. Зарва*. Донецьк: ТОВ «Юго-Восток. ЛТД», 2009. С. 249-259. (Вип. XX: Лінгвістика і літературознавство).
22. Рева Л. Герасим Смотрицький і «Острозька Біблія» в дослідженнях філологічного семінару В.М. Перетца. *Антонінський край у просторі і часі: матеріали Міжнар. наук.-краєзнав. конф. (11-14 черв. 2008 року, смт Антоніни Красилів. р-у Хмельниць. обл.): у 2 т / [голов. ред. М.Ю. Костриця]*. Житомир, 2008. Т. 2. С. 189-199.
23. Рева Л. Давня українська література в дослідженнях членів комісії історико-філологічного відділу ВУАН (20-30-і рр. XX століття). *Література. Проблеми поетики: зб. наук. праць / редкол.: А.В. Козлов (відп. ред.) [та ін.]*. Київ, 2005. Вип. 21. Ч. 2. С. 309-326.
24. Рева Л. Дмитро Туптало у світлі українського літературного бароко. *Сівєричина в історії України: збірник наукових праць / редкол. С.А. Слесарев (голова), О.М. Титова (заступник голови), С.І. Білокінь та ін.* Київ; Глухів, 2010. Вип. 3. С. 148-151.
25. Рева Л. Духовний світ Кирила Транквіліона-Ставровецького. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / редкол.: Г.Ф. Семенюк (гол. ред.), А.В. Козлов (відп. ред.) та ін.* Київ: Твім Інтер, 2008. Вип. 31. Ч. 1. С. 281-294.
26. Рева Л. Історія дослідження кириличної книги. *Вісник Книжкової палати*. 2001. №6. С. 23-27.
27. Рева Л. Кириличні видання-інкунабули в історії української літератури. *Слово і час*. 2000. №3. С. 84-86.
28. Рева Л. Літературний Київ середньовіччя. *Вісник Книжкової палати*. 2001. №11. С. 43-46.
29. Рева Л. Слов'янські кириличні видання XV століття в бібліотеках України. *Дивослово*. 1997. №4. С. 56-59.
30. Рева Л. Українське письменство XIV – першої половини XVI ст.: історіографія і бібліографія. *Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. праць / редкол.: А.В. Козлов (відп. ред.) [та ін.]*. Київ, 2005. Вип. 21. Ч. 2. С. 185-206.
31. Свенціцький І.С. Початки книгопечатання на землях України. Жовква: Печатня монаст. чина св. Василя Вел., 1924. 85 с.; Свенціцький І.С. Каталог книг церковно-славянської печатні. Жовква: Печатня оо. Василян, 1908, 214 с.
32. Славянские книги кирилловской печати XVIII-XX вв.: Каталог: Книги, изданные в типографии Киево-Печерской лавры / сост.: Г.Е. Варварич. Киев, 1981. 80 с.
33. Тітов Х. Матеріяли для історії книжної справи на Україні в XVI-XVIII вв.: Всезбірка передмов до українських стародруків. Киев: Друк. Укр. АН., 1924. 546 с.
34. Франко І.Я. Теорія і розвії літератури. Екскурс II. Оглавление книгам и кто их писал. *Записки Наук. Т-ва ім. Т.Г. Шевченка*. 1909. Т. 89. Кн. 3. С. 35-45; Франко І.Я. Історія української літератури: Ч.1: Від початків українського письменства до Івана Котляревського. *Зібр. тв.:* у 50 т. Київ, 1983. Т. 40. 558 с.

References:

1. Bilecky O. Zibrannya prac' u 5 t. Davnya Ukrajin's'ka i davnya rosijs'ka literature. Kyiv, Nauk. dumka, 1965. 528 s.
2. Voznyak M. Istorija ukrajins'koyi literatury: u 2 kn. Kn. 1. 2 vyd., vypr. Lviv, 1992. S. 345.

3. Golubev S.T. Bibliograficheskie zamechaniya o nekotorykh staropechatnykh cerkovno-slavyanskyykh knig preimushchestvenno konca XVI i XVII stoletiy. Kyiv: Typ. Eremeeva S.T., 1876. 80 s.
4. Grinchenko B.D. Pro knygy. Yak jich vygadano drukuvaty. Kyiv, 1908; Grinchenko B.D. Bratstva i prosvitnya sprava na Vkraini za pol'skogo panuvannya do B. Chmel'nyc'kogo. Cherkasy: Druk Razdol'skogo K.D., 1917, 34 s.
5. Grushevsky M.S. Istoriya ukrajins'koji literatury v 6 t. T. 5, Kn 2: Pershe vidrodzhen-nya 1580-1610. Kyiv: Lybid', 1995. 352 s.; Grushevsky M.S. Istoriya ukrajins'koji literatury. T. 6. Kn. 1-2: Literaturny i kul'turno-nacional'ny ruch pershoyi polovyny XVII st. Kyiv, Lybid', 1996.
6. Dzuba I. Chy nemaje i nashoyi vyny. *Slovo i chas*. 1996. №1. S. 15.
7. Dopolnenije k ocherku slavyano-ruskoj bibliografiji V.M. Undol'skogo, soger-chaschego knigi i stat'ji, propuzchennye v pervom vypuske chronologicheskogo ukazatelya slavyano-ruskich knig cerkovnoy pechati s 1491 po 1864 g. v osoben-nosti zhe perechen' galicko-ruskich izdaniy cerkovnoy pechati: Prylozheniye k XXIV tomu Zapiskov Imp. AN. 1874. №3. 96 s
8. Zapasko Y. Mystectvo knigi na Ukraini v XII-XVIII st. L'viv: Vyd. L'vivs'kogo uni-versitetu, 1971. 308 s.; Zapasko Y. Pam'yatky knyzhkovogo mystectva. Ukrajins'ka rukopisna knyga. Lviv, 1995. S. 9; Zapasko Y., Isayevich Ya.D. Vydannya Ivana Fedorova. L'viv: Vyscha shkola, 1983. 200 s., il.
9. Isayevich Ya. D. L'vovskyy Apostol Ivana Fedorova 1574 goda. Po materialam l'vovskich knigochranilich. *Kniga: Issledovaniya i materialy*. M., 1964. S. 54-68; Isayevich Ya.D. Bratstva ta jich rol' v rozvytku ukrajins'koyi kul'tury XVI-XVIII st. Kyiv: Nauk. dumka, 1966. 248 s.
10. Kyrylychni starodruki ukrajins'kykh drukaren', chco zberigayut'sya u l'vivskich zbirkach: 1574-1800: Zvedenyi katalog / uklav F.P. Maksymenko. L'viv: Vyscha shkola, 1975. 127 s.
11. Klymenko P. Grafika shryftu v Ostrozhs'kyi Bibliji. Kyiv, 1925. S. 17.
12. Kryp'yakevich I.P. Katalog biblioteki l'vivskoyi stavropigiji z 1619 r. *Ukrajins'ka knyga*. 1937. №7-8. S. 157-166.
13. Maksymovich M. Istoriya drevney ruskoj slovesnosti. Kyiv, 1839. Kn. I. S. 95.
14. Maksymovich M. Sobranije sochyneniy. T. III: Yazykoznanije. Istoriya slovesnosti. Kyiv, 1880, S. 661-716.
15. Maslov S.I. Ukrajins'ka drukovana kniga XVI-XVIII vikiv. Kyiv, 1925. 80 s.
16. Ogiienko I. Istoriya Ukrajinskogo drukarstva. Kyiv, 1994. S. 264.
17. Ogiienko I. Ukrajins'ka kul'tura. Kyiv, 1991. S. 5.
18. Polek V. Istoriya Ukrajinskoji literatury X-XVIII st.: navch. posibnyk. Kyiv, 1994. S.3.
19. Popov P.M. Pochatkovyy period knygodrukuvannya u slov'yan. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 1958. 35 s.
20. Reva L. Anfologiony drukarni Lvivs'kogo Stavropigijs'kogo bratstva. *Pam'jat' stolit'*. 1997. №4. C. 142-145.
21. Reva L. Bezcinna spadshchyna: Slov'jans'ki persho- na starodruki u vychovan-ni vysokoduchovnoji osobystosti. *Aktual'ni problemy Slov'jans'koji filologii: mizhvuzivs'ky zbirnyk nauk. statey / vidp. red. V.A. Zarva*. Doneck: TOV «Yugo-Vostok. LTD», 2009. Vyp. XX: Lingvistyka I literaturoznavstvo. S. 249-259.
22. Reva L. Gerasym Smotrickiy I «Ostrozhska Biblija» v doslidzhennyach filologichnogo seminaru V.M. Peretca. *Antonins'ky kray u prostori i chasi: materialy Mizhnar. nauk.-krajnaznavch. konf. (11-14 chervnya 2008 r., smt Antoniny Krasyliv. r-u Chmel'nyc'koji obl.)*; u 2 t / [golov. red. M.Y. Kostrycya]. Zhytomur, 2008. T. 2. S. 189-199.
23. Reva L. Davnya ukrajins'ka literature v doslidzhennyach chleniv komasij istoryko-filologichnogo viddilu VUAN (20-30-i rr. XX stolittya). *Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky*: zb. nauk. prac' / redkol.: A.V. Kozlov (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv, 2005. Vyp. 21. Ch. 2. S. 309-326.

24. Reva L. Dmytro Tuptalo u svitli ukrajins'kogo literaturnogo Baroko // Sivershchyna v istoriji Ukrainy: Zbirnyk naukovych prac' / S.A. Slesarev (golova), O.M. Tytova (zastupnyk golovy), S.I. Bilokin' ta in. Kyiv: Gluchiv, 2010. Vyp. 3. S. 148-151.
25. Reva L. Duchovny svit Kyrila Trankviliona-Stavroveckogo. *Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky*: zb. nauk. prac' / redkol.: G.F. Semenyuk (gol. red.), A.V. Kozlov (vidp. red.) ta in. Kyiv: Tvim Inter, 2008. Ch. 1. S. 281-294.
26. Reva L. Istoriya doslidzhennya kyrylichnoji knygy. *Visnyk Knyzhkovoji palaty*. 2001. №6. S. 23-27.
27. Reva L. Kyrylichni vydannya-inkunabuly v istoriji ukrajins'koji literatury. *Slovo i chas*. 2000. №3. S. 84-86.
28. Reva L. Literaturny Kyiv serednyoviccha. *Visnyk Knyzhkovoji palaty*. 2001. №11. S. 43-46.
29. Reva L. Slov'yans'ki kyrylichni vydannya XV stolittya v bibliotekach Ukrainy. *Dyvoslovo*. 1997. №4. S. 56-59.
30. Reva L. Ukrajins'ke pys'menstvo XIV – perschoj poloviny XVI st.: istoriografiya i bibliografiya. *Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky*: zb. nauk. prac' / redkol.: A.V. Kozlov (vidp. red.) [ta in.]. Kyiv, 2005. Vyp. 21. Ch. 2. S. 185-206.
31. Svencickiy I.S. Pochatky knygopechatannya na zemlyach Ukrainy. Zhovkva: Pechatnya monastyrya chyna sv. Vasyliya Vel. 1924. 85 s.; Svencickiy I.S. Katalog knyг cerkovno-slavyanskoy pechati. Zhovkva: Pechatnya oo, Vasylian, 1908. 214 s.
32. Slavyanskiye knigi kyrylovskoy pechati XVIII-XX vekov: Katalog: Knigi, izdannye v tipografiji Kievo-Pecherskoy Lavry / sost. G.E. Varvarych. Kyiv, 1981, 80 s.
33. Titov C. Materialy dla istoriji knyzhnoji spravy na Vkraini v XVI-XVII vikhach: Vsezbirka peredmov do Ukrajins'kykh starodrukiv. Kyiv: Druk. Ukr. AN, 1924. 546 s.
34. Franko I.Ya. Teoriya i rozvyi literatury. Ekskurs II. Oglavljeniye knigam o kto ich pisal. *Zapiski Nauk. Tov-va im. T.G. Chevchenka*. 1909. T. 89. Kn. 3. S. 35-45; Franko I.Ya. Istoriya Ukrajins'koyi literatury. Ch. 1: Vid pochatkiv Ukrajins'kogo pys'menstva do Ivana Kotlyarevs'kogo: *Zibr. Tv*: u 50 t. Kyiv, 1983. T. 40. 558 s.

In the article, based on the experience of Ukrainian bibliographical science, we sought to analyze the incorruptible treasures of the printed collection of Cyrillic editions of the National Library of Ukraine by Yaroslav Mudry. Not only by presenting the books in an excursive way, but also by insisting that we set an urgent task the fact that the books, which are considered to be cult, finally crossed the boundaries of the temples, entering the school curriculum. Based on the experience of Ukrainian bibliologists, in particular, on the work of scientist-encyclopedist I. Ohienko, we presented the funds of the old printed book of the National Library of Ukraine by Yaroslav Mudry. A century later, the scientist in the book «History of Ukrainian Printing» (Lviv, 1925) collected and systematized a huge source material, planning a further multi-volume edition, which would present the history of Ukrainian books XV-XVIII centuries, a description of old prints, an album of photographs of their title pages, art decorations, etc., textbooks on the history of Ukrainian bibliography, the content of ancient books, their printing techniques, the history of engraving, censorship, etc. That is, the range of research was planned to be diverse. However, these plans of the scientist were not destined to come true. And today put I. Ohienko's tasks were not fully implemented as he wanted. This layer was partially raised by S. Maslov, P. Popov, I. Svetsitsky, other scientists, and separate groups of book collections, but their achievements still had the character of a narrowed circle of research. The general public knew the old Ukrainian book on occasion, its texts were mostly used in churches, ie in terms of worship. The book did not reach school curricula. We picked up all the old books of the National Library of Ukraine by Yaroslav Mudry, told about the printing house, authors, purpose, and we very much hope that, in the end, the old book will enter the secondary school and take a worthy place in the educational process. Otherwise, young people will continue to be insufficiently educated, will not know their roots, customs and rituals.

Key words: are books, printing-houses, Bible, Apostle, Trebnyk, Gospel.

Отримано: 06.10.2020 р.